

UOT: 634.8:631.527

NAXÇIVAN MUXTAR RESPUBLİKASININ NADİR ÜZÜM SORTU – ‘ZALXA’

Quliyev V.M., Nəcəfov C.S.

AMEA Naxçıvan Bölməsi, AZ 7000, Naxçıvan, H. Əliyev pr., 76
varisquliyev@mail.ru

Naxçıvan Azərbaycanının üzümü ilə məşhur bölgələrindən biridir. Burada çox qədim dövrlərdən bağbanlar bir çox nadir və qiymətli üzüm sortları yetişdirmişdirlər ki, bu da Naxçıvan MR-in üzüm genofondunun zəngin olmasının əsasını təşkil etmişdir. Bu sortları öyrənmək, geniş istehsalata tətbiq etmək, itirilməkdən qorumaq və başqa millətlər tərəfindən mənimsənilmələrinin qarşısını almaq aktual məsələ olaraq üzümçülərin qarşısında duran mühüm vəzifələrdən biridir. Nadir sortlardan biri də Zalxasortudur ki, tərəfimizdən aparılmış tədqiqatlar nəticəsində alınmış biomorfoloji və təssərrüfat-texnoloji göstəricilər təqdim olunmuşdur.

Açar sözlər: üzüm, nadir, sort, salxım, gilə, toxum, şərab, şəkərlilik, turşuluq

Naxçıvan Muxtar Respublikasında zaman-zaman yerli yabanı vitis silvestris üzümündən çox saylı təbii və süni seçmə, calaətmə və digər üsullarla yaradılmış aborigen üzüm sortları özünün bioloji və morfoloji xüsusiyyətlərinə görə bütünlükdə əsasən şərq ekoloji - coğrafi süfrə üzüm sortları qrupuna Proles orientalis Subpr antasiatika Neqr, az miqdarda isə şərq şərablıq üzüm sortları qrupuna Proles orientalis Subpr Caspika Neqr daxildir [4, 5].

Naxçıvan Muxtar Respublikasının üzüm genofondu özünə məxsus üzüm sortlarının zənginliyi ilə həmişə məşhur olmuşdur. Prof. R.K. Allahverdiyev Azərbaycan Respublikasında üzümün sort tərkibini dərinlən araşdırmaqla bu qənaətə gəlmişdir ki, yerli bağban və seleksiyaçılar tərəfindən indiyədək yaradılmış ən qiymətli və nadir üzüm sortları indinin özündə də Naxçıvan Muxtar Respublikasında cəmləşmişdir. Bu məlumat bir sıra alim və mütəxəssislərin elmi-tədqiqat işlərində də əks olunur [1, 2, 3].

Genofondun nadir üzüm sortlarından biri də Zalxa sortudur. Naxçıvan Muxtar Respublikasının azyayılmış gecyətışən aborigen üzüm sortudur. Biomorfoloji xüsusiyyətlərinə görə Şərq şərab üzüm sortları (*Convar orientalis subconvar caspica* Negr.) ekoloji-coğrafi yarımqrupuna daxildir.

Sinonimi: Yoxdur

Botaniki təsviri

Tənək: Tənəkləri çox güclü kollanır. Yazda inkişaf edən tumurcuqların 92,0 %-dən çoxundan yeni yaşıl zoğlar inkişaf edir. Zoğların 54,4 %-ni məhsuldar zoğlar təşkil edir.

Yaşıl zoğlar: İnkişaf etməkdə olan yaşıl zoğların tacı və 3-5-ci yeni yarpaqları yaşıl rəngdədir, üzəri parlaq, alt səthində ağ torabənzər tükcüklər olmur. Kənarları açıq qəhvəyi antosian piqmentli zolaqla əhatə olunur. Yoğunlaşmış yaşıl zoğları bozumtul- mavi rənglənir.

Birillik zoğlar: Birillik zoğların orta uzunluğu 145,0 sm-dir. Əlverişli aqrotexniki qulluq şəraitində zoğların uzunluğu 2,5- 3,0 m-ə qədər uzanır. Birillik çubuqların buğumaraları qəhvəyi, buğumları isə tünd- qəhvəyi rəngdədir.

Yarpaq: Yarpaqları orta irilikdədir (diam. 17,5 - 18,5 sm), dairəvi formalıdır, alt səthində çox az miqdarda ağ torabənzər tükcüklər olur. Səthi açıq-yaşıl rənglidir, zəif torlu- qırıqlıdır, kənarları isə azca yuxarı yönəlir və beşpəncəlidir. Yarpaq indeksi 1,0, sahəsi 195,64 sm², orta damarın uzunluğu 9,4 sm-dir. Yuxarı yan kəsiyi dayaz və ya orta dərinlikdədir, pəncələri azca qapanır, bəzən açıq formada olur. Açıq yan kəsiyi əsasən lirsəkilli, iti diblelidir. Aşağı yan kəsikləri əsasən orta

dərinlikdədir, bəzən dayaz itibucaq şəkilli formada olur. Yarpaqda pəncələrin ucu uzun, enli oturacaqlı, ucu küt, künbəzşəkilli dişciklə qurtarır. Kənar dişcikləri müxtəlif uzunluqda, küt uclu, enli oturacaqlıdır. Yarpaqların alt səthində yaxşı damarlanma olmaqla, çox zəif ağ torabənzər tükcükləri olur. Bəzi hallarda damarlar üzərində tək- tək ağ qısa qılçıqlara da rast gəlinir.

Saplaq: Saplağın uzunluğu 9,0- 10,0 sm olmaqla orta damarın uzunluğuna uyğun gəlir və açıq-qəhvəyimtil rənglidir. Saplaq oyuğu əsasən açıqdır, ensiz tağlı, iti dıblıdır, bəzən pəncələrin ucları bir - birinin üzərini çox qapayır.

Çiçək: İkicinsli, çox yaxşı inkişaf etmiş çiçək qrupuna malikdir. Hündür saplağa malik olan erkəkçiklərin sayı 5, nadir hallarda 6 ədəd olur. Həm sərbəst, həm də öz - özünə tozlanır, tozcuqların fertilliyi 89,2 %-dir.

Salxım: Orta irilikdə olan salxımları silindrik və qanadlı-silindrik formalıdır. Salxımları çox müxtəlif çəkildə olur (150 q- dan 470 q-a qədər). Salxımların orta çəkisi 420,0 q, uzunluğu 16,0- 19,0 sm, eni 10,0- 12,0 sm-dir, gilələr sıx və ya orta sıxlıqda yerləşirlər. Salxımların saplağı qısa (4,0- 6,0 sm), yaşıl rənglidir, məhsulun tam yetişmə dövrü odunlaşır və bar qolundan çətin qopur. Darağın çəkisi 3,2- 4,3 q olmaqla, salxımın ümumi çəkisinin 1,0- 1,2 %-ni təşkil edir (şəkil).

Şəkil. Naxçıvan MR-nın Zalxa sortu

Gilə: Gilələrin uzunluğu 17,0-19,0 mm, eni 16,0- 17,0 mm, indeksi 1,05-dir. Salxımdakı iri gilələri bir qədər girdə-oval formalıdır, qabığı qırmızımtıl-qara rənglidir, üzəri ağ tozşəkilli mum qatı ilə örtülür. Gilələri sulu - şirəlidir, qabığı qalın olmaqla lətli hissədən asanlıqla ayrılır, xoşagəlim dada malikdir. Hər gilədə 3- 4 ədəd yaxşı inkişaf etmiş toxum vardır.

Toxum: Toxumları orta irilikdədir, uzunluğu 5,7 mm, eni 3,4 mm, oval formada olmaqla açıq qəhvəyi rənglidir. Üst hissədə xalaza dairəvi formalıdır, alt hissəsindəki şırım uc hissəyə qədər uzanır. 100 toxumun çəkisi 11,0 q-dir.

Aqrobioloji və texnoloji xüsusiyyətləri

Vegetasiya dövrü: Gec yetişən sortdur. Tənəklərdə tumurcuqların inkişafı aprel ayının ikinci ongünlüyündə, çiçəkləmə iyun ayının ortalarında başlayır. Məhsulu isə sentyabrın axırı, oktyabrın əvvəllərində tam yetişir. Vegetasiya dövrü 175 - 185 gün davam edir. Tam fizioloji yetişkənlik üçün 3300- 3600⁰C temperatur sərf olunur (cədvəl 1).

Məhsuldarlıq: Tənəklərinə çoxqollu yelpik və ya maili kordon formaları verildikdə orta məhsuldar sortdur. Spaler sistemi ilə becərilmədə 70 - 85 bar yükündə bir tənəkdən 6,0- 9,0 kq məhsul toplanılır. Hər hektardan orta hesabla 150,0 - 200,0 sentnerdən çox məhsul əldə edilir. Salxımlarda çox az miqdarda xırdagiləlik müşahidə olunur. Məhsuldarlıq əmsalı kolda 0,76, barlı zoğlarda isə 1,2-dir. Gilələrdə ümumi şirə çıxımı 89,0 %, şəkərliliyi 17,0- 19,0 q/100 sm³ olmaqla, turşuluğu 6,0- 6,5 q/dm³-dir (cədvəl 2).

Əsas fenoloji fazaların gedişi

İllər	Tumurcuqların açılması		Çiçəkləmə		Gilələrin yetişməsi		Tumurcuqların açılmasından, gün		Xəzan
	kütləvi	davamətme müddəti, gün	kütləvi	davamətme müddəti, gün	kütləvi	davamətme müddəti, gün	çiçəkləməyə qədər	gilələrin yetişməsinə qədər	
2006	09.04	4	12.04	8	12.10	33	61	182	19.11
2008	15.04	4	14.04	9	18.10	38	65	185	22.11
2009	14.04	3	15.06	11	14.10	37	62	183	18.11
2010	08.04	4	10.06	9	11.10	32	58	175	19.11

Əsas məhsuldarlıq göstəriciləri

salxımın orta çəkisi, q	salxımda gilələrin sayı, ədəd	100 gilənin çəkisi, q	Gilədə, %		ümumi şirə çıxımı, %-lə	Şirədə		Məhsuldarlıq əmsalı		koldan məhsuldarlıq, kq
			qabıq	toxum		şəkərliliyi, q/100 sm ³	turşuluğu, q/dm ³	kolda	barlı zoğlarda	
420,0	104,1	480,0	8,5	3,4	85,0	22,0	5,4	0,71	1,3	7,0

Xəstəliklərə, ziyanvericilərə və şaxtalara dözümlüliyi: Düzən ərazilərdə göbələk xəstəliklərinə dözümsüzdür. Tənəklərdə və salxımlarda mildiuya 2- 3 bal, oidiuma isə 1- 2 bal yoluxma qeydə alınmışdır. Dağətəyi və dağlıq ərazilərdə göbələk xəstəliklərindən oidiuma daha çox, mildiuya isə orta dərəcədə dözümlüdür. Boz çürüməyə dözümlüdür. Salxımyarpaqbükəninə yoluxmur. Tənəkləri mənfi 200C-ə qədər şaxtalara dözümlüdür.

Məhsulun istifadə edilməsi: Salxımları xoşagəlim əmtəə görünüşünə malik olmaqla nəqliyyatla daşınmağa davamlıdır. Məhsulu təzə halda daha çox istifadə olunur. Müxtəlif spirtsiz və spirtli içkilərin hazırlanmasında istifadə oluna bilər. Yetişmiş məhsulunu tənəklərdə payızın sonuna qədər xarab olmadan saxlamaq olar. Məhsulundan çox keyfiyyətli mövüz hazırlamaq olar.

Çubuqlarda mummyetmə: Payızın sonunda, xəzan dövrü yarpaqların tökülməsinə qədər birillik zoğlarda 91,0 - 95,0 % mummyetmə müşahidə edilmişdir və 5 balla qiymətləndirilmişdir.

Klon və variasiyaları: Müşahidə olunmamışdır.

Ampelo-deskriptor xüsusiyyətləri: Sortun ampelo- deskriptor xüsusiyyətləri beynəlxalq miqyasda qəbul edilmiş metodika əsasında öyrənilmişdir. Tədqiqatın nəticələri cədvəl 3-də verilmişdir.

Zalxa sortununun ampelo - deskriptor xüsusiyyətləri

Morfoloji əlamətləri		İrsi əlamətlərin təzahürü	
şifrə	adları	kod	formas
004	tac üzərində ağ torabənzər tükcüklər	3	zəif
053	yeni yarpaqlarda ağ torabənzər tükcüklər	1	çox azdır
065	yarpağın səthinin sahəsi	5	orta irilikdə
067	yarpağın forması	4	dairəvi
068	yarpaq pəncələrinin sayı	4	beşpəncəli
069	yaşıl zoğlarda ilk 3-5 yarpaqların səthinin rəngi	5	yaşıl
074	yarpağın yandan görünüşü	3	kənarları yuxarı yönəlir
075	yarpaq səthindəki qabarcıqlar	3	zəif
076	yarpaq kənarlarındakı dişciklərin forması	3	hər iki tərəfi maili
079	saplaq oyuğunun forması	3	açıq
082	yuxarı yan kəsiyin forması	3	pəncələri azca qapanır
084	yarpaqların alt səthində ağ torabənzər tükcüklər	1	yoxdur
085	yarpaqların alt səthində ağ qılçıqlar	1	yoxdur
093	saplağın əsas damarın uzunluğuna nisbəti	5	bərabərdir
151	çiçək tipi	3	ikicinsli
202	salxımın ölçüsü (uzunluğu + eni)	7	İri salxımlı
204	salxımda gilələrin sıxlığı	5	orta sıxlıqda
206	salxım saplağının uzunluğu	5	orta
207	salxım saplağının odunlaşması	5	orta dərəcədə odunlaşır
220	gilələrin ölçüsü (eni :uzunluğu)	7	orta (13 - 19 mm)
228	gilədə qabığın qalınlığı	2	qalın
230	gilədə lətli hissənin rəngi	2	rəngli
232	lətli hissənin sululuq xassəsi	1	sulu-şirəli
234	lətli hissənin bərkliyi	1	yumşaq
236	gilələrin dad xüsusiyyəti	3	fərqlənmir
238	salxımlarda meyvə saplağının uzunluğu	3	orta (5-12 mm)
241	gilələrdə toxumların cücərməyə yararlılığı	7	tam yararlı
243	toxumun kütləsi	5	orta (40 mq-qədər)
304	gilələrin tam fizioloji yetişmə dövrü	9	ən gec yetişən
452	yarpaqlarda mildiu xəstəliyinə qarşı dözümlülük	9	çox dözümlü
453	salxımlarda mildiu xəstəliyinə qarşı dözümlülük	9	çox dözümlü
455	yarpaqlarda oidium xəstəliyinə qarşı dözümlülük	7	dözümlü
456	salxımlarda oidium xəstəliyinə qarşı dözümlülük	7	dözümlü
458	yarpaqlarda boz çürümə xəstəliyinə dözümlülük	7	dözümlü
459	salxımlarda boz çürümə xəstəliyinə dözümlülük	5	orta dözümlü
504	bir hektardan məhsuldarlıq, t/ha	9	çox yüksək, 17 t/ha və çox
505	şirədə şəkərlilik, q/100 sm ³	5	orta, 18-20 q/100 sm ³
506	şirədə turşuluq, q/dm ³	5	orta, 7-9 q/dm ³
604	çubuqların mumyeyişmə dərəcəsi, %	9	çox yüksək
629	məhsulun tam yetişməsinə qədər vegetasiya müddəti	8	çox gec yetişən, 165-dən çox
630	tənəklərdə tumurcuqların cücərmə dərəcəsi	9	çox yüksək
631	şaxtalara dözümlülüyü	7	nisbətən yüksək
632	yüksək temperatura dözümlülüyü	7	yüksək

ƏDƏBİYYAT

1. **Quliyev V.M.** Naхçıvan Muxtar Respublikasında üzümün genofondunun tətbiqi, qiymətləndirilməsi və seleksiyası. Kənd təsərrüfatı elm. dok. dis. avtoref. Bakı, 2012, 46 s.
2. **Nəcəfov C.S.** Naхçıvan Muxtar Respublikasının azyayılmış qiymətli üzüm sortlarının biomorfoloji və texnoloji-təsərrüfat xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi. Kənd təsərrüfatı elm. nam dis. avtoref. Bakı, 2008, 20 s.
3. **Аллахвердиев Р.К.** Сортовой Состав и Стандартный сортимент винограда Азербайджанской ССР. Баку: Азернешр, 1962, 75 с.
4. **Лучшие сорта винограда СССР** / Под редакцией А.М.Негрулья. М.: Колос, 1972, 224 с.
5. <http://vinograd.info/sorta>.

Кулиев В.М., Наджафов Д.С.

РЕДКИЙ ВИНОГРАДНЫЙ СОРТ – ‘ЗАЛХА’ НАХЧЫВАНСКОЙ АВТОНОМНОЙ РЕСПУБЛИКИ

Сортовой состав винограда Нахчыванской Автономной Республики с давних времён считается богатым. Местные садоводы и селекционеры на основе дикорастущего винограда *V.Sylvestris*, который имеет широкое распространение в Нахчыванской земле, выращивали много ценных и редких виноградных сортов. Одним из таких сортов является ‘Залха’. В статье излагаются полученные результаты исследований биоморфологических и хозяйственно-технических показателей сорта.

Ключевые слова: виноград, редкий, сорт, гроздь, ягода, вино, семена, сахаристость, кислотность

Guliyev V.M., Najafov J.S.

THE RARELY GRAPE VARIETIES – ‘ZALKHA’ OF NAKHCIVAN AUTONOMOUS REPUBLIC V.

Vine varietal composition of Nakhchivan Autonomous Republic has long been considered to be rich. Local gardeners and breeders on the basis of wild vine *V.Sylvestris*, which is widely spread in Nakhchivan land cultivated, many valuable and rare grape varieties. One such variety is ‘Zalkha’. The article presents the results of research and biomorphological economic and technical indicators varieties.

Key words: grape, rare, variety, bunch, berry, seeds, vine, sugar, acidity

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 27.III.2017